

Field : Theology

Type : Review Article

Received: 30.11.2018 - *Accepted*: 09.12.2018

Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam'da 'İhsan' Erdemi

İhsan ÇAPCIOĞLU, Mehmet AKIN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, TÜRKİYE.

Email: ihsancapcioglu@yahoo.com, akinmehmet55@hotmail.com

Öz

İyilik, insan doğasında var olan özsel yeteneklerin başında gelir. Ancak her potansiyel yetenekte olduğu gibi, insandaki iyilik potansiyelinin de geliştirilmesi gerekir. İnanç ve ahlak sistemleri söz konusu iyilik potansiyeline ve onun nasıl geliştirileceğine ilişkin çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de, "birr", "maruf" ve "ihsan" gibi iyilik anlamına gelen pek çok kavramın kullanıldığı görülmektedir. "Birr", dünyada ve ahirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik erdemli davranışları içeren iyilikler anlamına gelir ve "ihsan"dan daha geniş bir iyiliğe göndermede bulunur. "Birr", ihsanı da içine alan daha geniş bir iyiliktir. Bu anlamda, her "birr" ihsandır, fakat her ihsan "birr" değildir. İhsan, bireyin Allah'ın her an kendisini gördüğünün bilincinde olarak, bir işi ya da görevi özveriyle en güzel şekilde yapması ve karşılıksız iyilikte bulunmasıdır. "Maruf" ise, "ihsan" ve "birr"i de içine alan anlam genişliğine sahiptir. Çünkü maruf, sadece iyilikte bulunmayı değil, aynı zamanda terk edilmesi gerekenleri terk etmeyi de içerir. Bu anlamıyla maruf, insanın Allah'a yakınlaşma niyetiyle yaptığı her türlü emri/işi/görevi ve yine bu niyetle yapmaktan kaçındığı her türlü yasağı/münkeri içine alır. Bununla birlikte makalemizde, söz konusu kavramlar arasında İslam geleneğinde geniş bir kullanım alanına sahip bulunan "ihsan" kavramı üzerinde duracağız. Zira "ihsan", Kur'an-ı Kerim'de çeşitli türevleriyle yüze yakın âyette geçen kuşatıcı ve zengin bir anlam evrenine sahiptir. Bu ayetlerde hem Allah'a hem de insanlara nispetle kullanılan "ihsan" kavramı; "başkalarına iyilik etmek" (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23) ve "bir işi/eylemi/görevi en iyi şekilde ve hakkıyla yapmak" (Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125) anlamlarında kullanılmıştır. İhsanın Allah'a nispet edildiği durumlarda, O'nun kusursuz yaratıcılığını (Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3) ve kullarına karşı cömertliğini (Kasas, 28/77; Talâk, 65/11) ifade ettiği görülmektedir. İnsana nispet edildiğinde ise, onun Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu

duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları kapsadığı (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26) anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da ihsan kavramının, öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır (Âl-i İmrân, 3/134–135; Mâide, 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf, 12/90) aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret (Âl-i İmrân, 3/147–148), tokgözlülük ve cömertlik (Bakara, 2/236; Âl-i İmrân, 3/134) gibi ahlaki erdemlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. İhsan, söz konusu erdemler arasında başat bir niteliğe sahip olup, Hz. Peygamber'in hadislerinde de benzer kullanımlara konu olmuştur. Bu çerçevede, "Cibril hadisi" olarak bilinen hadiste geçen, "*İhsan Allah'ı görür gibi kulluk etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir*" ifadesi, literatürde ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiştir. Bu çerçevede çalışmamızda, İslam literatüründe "ihsan" kavramının söz konusu psiko-sosyal ve teolojik bağlamından hareketle, bireysel ve toplumsal yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: İyilik, İhsan, İslam, Kişilik, Toplum.

Not: Bu çalışma, 09-11 Kasım 2018 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen Al-Farabi 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde "İhsan Kavramı Örneğinde İyiliğin Sosyo-Teolojik Bağlamı" başlığıyla sözel bildiri olarak sunulmuş, gerekli düzeltmelerle genişletilerek makale haline getirilmiştir.

Virtue of ‘Ihsân’ in Islam with its Individual and Social Dimensions

Abstract

Goodness is one of the essential values that exist in human nature in creation. However, as with every potential talent, the potential of essential well-being in human beings needs to be mobilized. It is seen that in the Qur'an, many concepts, such as "birr", "ma'rûf" and "ihsân", are used. "Birr" refers to goodness that includes virtuous behavior towards God's pleasure in the world and the Hereafter, and refers to a wider good than "ihsân". "Birr" is a wider good that includes ihsan. In this sense, each "birr" is ihsan, but not every ihsan is "Birr". Ihsân is that the individual is aware of the fact that God sees him at all times, doing a work or duty in the most beautiful way and devoting himself to goodness. As for "ma'rûf", it has a broader sense including "ihsân" and "birr". This is because not only does "ma'rûf" include goodness, but it also involves abandoning what needs to be abandoned. In this sense, ma'rûf includes all kinds of orders/works/duties of a person with the intention of getting closer to Allah and any prohibitions that he avoids doing with this intention. However, in our paper, we will focus, among these terms, on the concept of "ihsân" which has a wide range of usage in the Islamic tradition. Indeed, "ihsan" has a comprehensive and rich universe of meaning mentioned in the Quran in almost one hundred verses with a variety of derivatives. In these verses, the concept of "ihsân" used in relation to both God and human beings;) refers to "do good to others" (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23) and "to do a work/action/duty in the best and right way", (Baqara, 2/112; Nisâ, 4/125) . When ihsân is referring to Allah, it is seen that it expresses His impeccable creativity (Sajda, 32/7; Taghâbûn, 64/3) and His generosity towards his servants (Qasas, 28/77; Talâq, 65/11). When it is attributed to human beings, it is understood that it includes his deep respect, loyalty and obedience to Allah (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26) along with good/beautiful work and behaviors that are the result of this feeling. In addition, it is seen that the concept of ihsan in the Quran is associated with such moral virtues as to defeat anger, forgiveness, tolerance, patience (Âl Imran, 3/134–135; Mâida, 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf, 12/90) to avoid extremism, determination and courage (Al Imran, 3/147-48), greed and generosity (Baqara, 2/236; Al Imran, 3/134). Ihsân has a dominant character among these virtues and has also been the subject of similar uses in the hadith of the Prophet. In this context, the expression in the hadith known as the Hadith of Jibril that "you should serve Allah as though you could see Him, for though you cannot see Him, He sees you." has been accepted as the best definition of ihsan in the literature. In this article, based on the context of virtue of "ihsân" in question in the Islamic literature, its religious and social reflections will be focused on.

Keywords: Goodness, Ihsan, Islam, Personality, Society.

Giriş

İnsan; sevmek, sevilmek, beğenilmek, kabul görmek, takdir edilmek ve onaylanmak gibi özgüvene ve özsaygıya dayalı benlik bütünlüğünün gelişimi açısından son derece önemli işlevlere aracılık eden duygularla desteklenmiş bir sosyal çevrede yaşamak ister. Bununla birlikte o, hırs, ihtiras, kıskançlık, gurur ve kibir gibi benlik bütünlüğüne zarar verici duygulara ev sahipliği yapan çift kutuplu bir doğaya sahiptir (Çapcıoğlu, 2015: 159). İnsan doğasında var olan söz konusu potansiyel duyguların işlevsel hale gelebilmesi, bireysel ve çevresel etkilerle mümkündür. Bireysel etkilerin kaynağı, genellikle kişinin iç dünyasında meydana gelen biyo-psişik değişimlerdir. Çevresel etkilerin kaynağında ise, sosyal çevredeki koşulların biçimlendirici etkisi yer alır. Bu faktörler, hayat boyu etkisini devam ettireceği için, bireyin psiko-sosyal açıdan sağlıklı bir kişilik geliştirip benlik saygısını ve bütünlüğünü koruması, ancak istikrarlı biçimde çabalamasıyla mümkündür. İnsanın bu yöndeki çabalarının ise, sosyal çevresi tarafından desteklenmeye ihtiyacı vardır. Bu kapsamda çalışmamızda, öncelikle, insandaki iyilik potansiyelinin geliştirilmesinde etkili olan kalıtımsal ve çevresel faktörler üzerinde durulacak, daha sonra İslam literatüründe kuşatıcı iyiliğin örneği olan “ihsan” kavramı çeşitli boyutlarıyla incelenecektir.

İyilik Potansiyeli, Sosyal Çevre ve İslam

İyilik, yaratılıştaki insan doğasında var olan yeteneklerin başında gelir. Ancak her potansiyel yetenekte olduğu gibi, insandaki iyilik potansiyelinin de geliştirilmesi ve işlenmesi gerekir. Çünkü insan, doğumundan itibaren yakın ve uzak çevresinden aldığı desteklerle varlığını sürdürür. Sosyolojide sosyalleşme olarak adlandırılan ve yaşam boyu devam eden söz konusu çevresel destek süreci, bireyin kişiliği üzerindeki toplumsal etkilerin de temel belirleyicisidir. Araştırmalar, insan kişiliğinin doğum öncesinden itibaren oluşmaya başladığını göstermektedir (Çapcıoğlu, 2015: 160). Doğumdan itibaren ise, aile başta olmak üzere akran grupları, okul çevresi ve kitle iletişim araçları gibi sosyalleşme ajanları, “*bireyi başkalarından ayıran doğuştan getirdiği ve sonradan kazanılan özelliklerin bütünü*” (Özdemir vd., 2012: 566) olarak tanımlanan kişilik gelişimine önemli katkılarda bulunur. Kişilik gelişimi, bireyin doğuştan getirdiği potansiyellerin açığa çıkartılması ve geliştirilmesi bakımından son derece önemlidir. Bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özelliklerinin süreklilik gösteren yönlerini içeren kişiliğin gelişiminde sosyal çevre, kişiliğin ileride alacağı şekli belirleyen önemli bir faktördür. Çünkü davranışçı psikologlara göre insan doğası, esnek ve yumuşak bir özelliğe sahip olduğu için içinde bulunduğu sosyal çevreye göre şekil alır (Kuzgun, 1972). Buradan hareketle, bireyin sosyalleşmesinde kalıtım ve sosyal çevre faktörlerinin karşılıklı olarak etkili olduğu ifade edilebilir.

İnsanın doğuştan getirdiği kalıtımsal özellikler ile çevresel faktörlerin etkileşimi, uzun bir büyüme-gelişme sürecinde, kişiden kişiye değişen bireye özgü bir kişilik tipini ortaya çıkarır. Gelişim kuramcıları kişiliğin temel özelliklerinin erken gelişim dönemlerinde belirlendiğine dikkat çekmişlerdir. Esasen bireyin psikolojik bakımdan sağlıklı bir kişilik

geliştirebilmesi, büyük oranda temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama sürecinde toplumsal çatışmalardan uzak kalabilmesine bağlıdır. Bu anlamda bireyin psikolojik açıdan “normal” olarak nitelenebilmesi için, bireysel ihtiyaç, istek ve arzularını toplumun beklenti, norm, değer ve standartlarıyla uyumlu hale getirmeyi başarabilmiş ve psikopatolojik belirtilerden arınmış bir kişilik yapısına sahip olması gerekir. Başka bir açıdan sağlıklı birey, benliğini toplumsal otorite içinde eriterek yok eden ve topluma pasif düzeyde uyum gösteren kişi değildir. Aksine o, öz duygu ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden, sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirmeye çalışan, ancak bunu yaparken toplumla da uyumlu ilişkiler kurduğu için ciddi çatışmalar yaşamayan kişidir (Özdemir vd., 2012: 587). Dolayısıyla sağlıklı kişilik gelişiminin sosyalleşme süreci ile yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi sosyalleşme sürecinde birey, içinde yaşadığı toplumun normlarını, inançlarını, değerlerini, kendisinden beklenen rolleri, tutum ve davranış kalıplarını öğrenir. Böylece, toplumsal etkileşim için gerekli becerileri geliştirmeye başlar; benlik, kimlik ve aidiyet duygusu kazanır ve içinde yaşadığı kültürü içselleştirerek toplumla uyumlu bir yaşam sürmeye çalışır.

İslam’ın insana, onun potansiyellerine, kişiliğine, toplumsal ve ahlaki yönüne bakışı da, yukarıda çizmeye çalıştığımız psiko-sosyal gelişim süreçlerini dikkate alan bir çerçevede gerçekleşir. Bu kapsamda olmak üzere, Şems Suresi’nin 7-10. ayetlerinde, kişilikte bulunan kalımsal yeteneklerin ve çevresel faktörlerin önemi; *“Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen ise ziyan etmiştir.”* (Şems: 91/7-10) şeklinde ifade edilmiştir. Bu ve benzeri ayetlerde insan, doğası itibarıyla hem iyilik, hem de kötülüğe yatkın bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu niteliğiyle o, aynı zamanda iyi ve kötü erdemleri yapıp yapmamayı seçme özgürlüğüne de sahiptir. “Kur’an, insanın önüne iyi ve kötü ahlâkın özelliklerini sunar. “Hayr”, “maruf”, “ihsan”, “hasene”, “sıdk”, “istikame”, “şer”, “münker”, “seyyie”, “fisk”, “zülüm”, “cehalet” ve “zan” sözcükleri, Kur’an’da bu çerçevede kullanılan kavramlardır. Kur’an-ı Kerim, insanlığı hem bilgilendirmekte hem de bu bilgilendirme neticesinde insanın sorumluluğunu vurgulamaktadır. Zira insan, özgür olduğu için sorumlu bir varlıktır (Saruhan, 2012: 70). İnsanın düşünce, söz ve davranışlarından sorumlu tutulması, onun yaratıcısı başta olmak üzere, kendisi dışındaki diğer varlıklarla kurduğu ilişkilerde temel ahlaki erdemlere uygun davranma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Çünkü insan, dünya hayatında iyi ile kötü arasındaki tercihleriyle, sonucu ahirette açıklanacak bir deneme sürecinin öznesi olmayı kabul etmiş olmaktadır. Dolayısıyla her iki yöndeki tercihiyle de karşısına çıkacak iyi ya da kötü sonuçları belirlenmeye adaydır. Bu durumda onun için en yararlı ya da ahlaki olan, iyilik yönündeki tercihleriyle şekillenen tutum ve davranışlarıdır.

Kur’an-ı Kerim’de, “birr”, “maruf” ve “ihsan” gibi iyilik anlamına gelen pek çok kavramın kullanıldığı görülmektedir. “Birr”, dünyada ve ahirette Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik erdemli davranışları içeren iyilikler anlamına gelir ve “ihsan”dan daha geniş bir iyiliğe göndermede bulunur. “Birr”, ihsanı da içine alan daha geniş bir

iyiliktir. Bu anlamda, her “birr” ihsandır, fakat her ihsan “birr” değildir. İhsan, bireyin Allah’ın her an kendisini gördüğünün bilincinde olarak, bir işi ya da görevi özveriyle en güzel şekilde yapması ve karşılıksız iyilikte bulunmasıdır. “Maruf” ise, “ihsan” ve “birr”i de içine alan anlam genişliğine sahiptir. Çünkü maruf, sadece iyilikte bulunmayı değil, aynı zamanda terk edilmesi gerekenleri terk etmeyi de içerir. Bu anlamıyla maruf, insanın Allah’a yaklaşma niyetiyle yaptığı her türlü emri/işi/görevi ve yine bu niyetle yapmaktan kaçındığı her türlü yasağı/münkeri içine alır.

İslam’da Bireyden Toplumla Kuşatıcı İyiliğin Örneği: “İhsan”

Kur’an-ı Kerim’de “ihsan” sözcüğü, çeşitli türevleriyle yüze yakın âyette geçer. Bu ayetlerde hem Allah'a hem de insanlara nispetle kullanılır. Bu özelliğiyle kuşatıcı ve zengin bir anlam evrenine sahiptir. İhsan, Allah’a nispet edildiği durumlarda, O’nun kusursuz yaratıcılığını (Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3) ve kullarına karşı cömertliğini (Kasas, 28/77; Talâk, 65/11) ifade eder. İnsana nispetle kullanıldığı ayetlerde ise; “başkalarına iyilik etmek” (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23) ve “bir işi/eylemi/görevi en iyi şekilde ve hakkıyla yapmak” (Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125) anlamlarına gelir. Bu çerçevede ihsan sözcüğünün, insanın Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları kapsadığı (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26) anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur’an’da ihsanın; öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır (Âl-i İmrân, 3/134–135; Mâide, 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf, 12/90) aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret (Âl-i İmrân, 3/147–148), tokgozluluk ve cömertlik (Bakara, 2/236; Âl-i İmrân, 3/134) gibi ahlaki erdemlerle ilişkilendirildiği görülmektedir.

İhsan, söz konusu erdemler arasında başat bir niteliğe sahip olup, Hz. Peygamber’in hadislerinde de benzer kullanımlara konu olmuştur. Bu çerçevede, “Cibril hadisi” olarak bilinen hadiste geçen, “*İhsan Allah’ı görür gibi kulluk etmendir; çünkü sen O’nu görmeden de O seni görmektedir*” ifadesi, literatürde ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiştir (Çapcıoğlu, 2013: 340). Bu hadiste (Bkz. Tatlı, 2005) iman, İslam ve ihsan kavramları arasındaki ilişkinin açıklandığı görülmektedir. Abdullah b. Ömer, babası Ömer İbnü’l-Hattâb’tan rivayetle şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah’ın yanında bulunduğumuz sırada aniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir zât çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor; bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Doğruca Hz. Peygamber’in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koyarak şöyle dedi:

- Ya Muhammed! Bana İslâm’ın ne olduğunu haber ver!’ Resûlullah: *İslâm, Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın Resulü olduğuna şehâdet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve yol (külfetleri) cihetine gücün yeterse Beyt’i hacc etmendir.* buyurdu. O zât, ‘Doğru söyledin.’ dedi. Babam dedi ki: ‘Biz buna hayret ettik. (Zira) hem soruyor hem de tasdik ediyordu’.

- ‘Bana *imandan* haber ver!’ dedi. Resûlullah: ‘Allah’a, Allah’ın Meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere; hayrına şerrine inanmandır.’ buyurdu. O zât (yine): ‘Doğru söyledin.’ dedi.
- (Bu sefer): ‘Bana *ihsandan* haber ver!’ dedi. Resûlullah: ‘Allah’a: O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni muhakkak görür.’ buyurdu.
- O zât: ‘Bana kıyametten haber ver!’ dedi. Resûlullah, ‘Bu meselede sorulan, sorandan daha âlim değildir.’ buyurdu. ‘O halde bana onun alâmetlerinden bari haber ver!’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Cariyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir.’ buyurdu. Babam dedi ki: Bundan sonra o zât gitti. Ben hayli bir müddet (bekledim) durdum. Nihayet Resûlullah bana: ‘Yâ Ömer! O sual soran zatın kim olduğunu biliyor musun?’ dedi. ‘Allah ve Resulü bilir.’ dedim. ‘Gerçekten o Cibril’di. Size dininizi öğretmeye gelmiş.’ buyurdular (Bkz. Buhârî, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1, 5; Nesâî, *İman*, 6; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 17; Tirmizî, *İman*, 4).

Bu açıklamalarda da görüldüğü gibi, hadisteki diyalogda iman, İslam ve ihsan kavramlarına açıklık getirilmektedir. Esasen bu üç kavram, bu hadisten hareketle pek çok açıdan ele alınmıştır. Yüce’nin de belirttiği gibi (2013: 118), ihsan kavramını, imanın dış dünyadaki, özellikle birey ve toplum hayatındaki yansıması olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bir insanın gerçekleştirdiği işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için hem neyi nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi hem de bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi gerekir (Çağrı, 2001: 544). Bununla birlikte “ihsanın bu boyutu, kelmacılar tarafından teorik olarak büyük oranla merkeze alınmadığından, tarihi süreç içerisinde bu kavram diğer iki kavramın gölgesinde kalmış ve inancın teorik ve pratik boyutunun yansıması olan ihsandan yoksun salt bir iman-İslam polemiği tartışıla gelmiştir. Bundan dolayı bu temel kavramlar arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ve ahlakla olan irtibatının incelenmesi gerekmektedir” (Yüce, 2013: 118).

İslam ahlak felsefesinde ihsan erdemi, pek çok erdemle birlikte anılmaktadır. Örneğin, yardımseverlik erdeminin alt erdemlerinden biri de ihsandır. Yardımseverliğin ihsan ile birlikte, infak, ikram, helal kazanç, hayırda yarış, dostluk, kardeşlik, yakınlarla ilgilenme, iyiliği emr ve kötülükten nehy, birlik ve beraberlik, misafirperverlik, cömertlik ve kanaatkârlık gibi erdemlerle de ilişkisi bulunmaktadır (Karaman, 2018: 197). İhsan erdemi, temel erdemler arasında sayılan merhamet ile de yakın bir ilişki içerisindedir. Buna göre merhamet, acımak, şefkat göstermek, acıma duygusunun etkisiyle yapılan ihsan, iyilik ve lütuf gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamıyla o, hem Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanını, hem de insanları hemcinslerinin ve diğer varlıkların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu ifade etmektedir. Hadislerde de rahmet ve merhamet hem Allah’ın kullarına lütuf ve ihsanı, hem de insanların birbirlerine ve diğer canlılara karşı şefkat, ilgi ve yardımları için kullanılmaktadır (Karaman, 2018: 199-200).

Elmalılı Hamdi Yazır, “Hak Dini Ku’an Dili” adlı eserinde Fâtiha sûresinin tefsirini yaparken “Rab” sözcüğünün boyutlarından birinin de “ihsan” kavramıyla ilişkili olduğunu belirtir. Ona göre “Rab” sözcüğü, hâkim olma, *ihsanda* bulunma, kontrolü altına alma, tasarrufta bulunma, öğretme ve yol gösterme, yükümlülük ve sorumluluk yükleme, emretme ve yasaklama, teşvik ve uyarı, lütufta bulunma ve gönül alma gibi eğitim için gerekli olan bütün niteliklere sahip, güçlü ve mükemmel bir terbiye edici anlamına gelir (Yazır, 2007). Bu açıklamada, sözcüğün ihsan kavramıyla ilişkilendirilmesi önemlidir. Çünkü bu anlamıyla ihsan, Rab sözcüğünün ihtiva ettiği “terbiye edici” işlevin yerine getirilme biçimini ve yöntemini açıklayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm’da nafil ibadet kabilinden ve kutsal kabul edilen “çalışma” erdemi de, temel erdemlerden olan cömertlik ve ihsanın ön şartlarından biri kabul edilmektedir. Bu çerçevede, İslâm iş ahlâkında pek çok ilke ve erdemden bahsedilmekte ve bu ilkeler genel olarak dört temel erdem altında toplanmaktadır. Bunlardan ilk ikisi, çalışma ve iş hayatına başlamadan önce iş konusunda sahip olmamız gereken iyi niyet ile çalışma konusundaki doğru bilgiler ve çalışkanlığın erdemi ile ilgilidir. Sonraki ikisi ise iş hayatına atıldıktan sonra işle ilgili çeşitli alanlar ve ilişkilerde uyulması gereken helal kazanç ve adaletle ilgili kuralları içerir. Söz konusu kurallar ise lütf ve ihsanla ilgili erdemlere göndermede bulunur. Buna göre iş hayatında gerçek ahlaklılık; sorumluluk, gönüllülük ve fedakârlık gibi üstün erdemler neticesinde ortaya çıkar. Bu bağlamdaki temel erdem ise *ihsandır*. Ayette geçen “*Allah şüphesiz adaleti, ihsanı/iyilik yapmayı... emreder...*” (Nahl, 16/90) ifadesindeki “ihsan/iyilik”, İslam ahlakçıları tarafından alışverişte “*müşterinin yararına olan bir fiili, ona yapılacak ikramları içerir*” şeklinde yorumlanmıştır. Bu ikram bir zorunluluk olmasa da, iş hayatında işçi ve işverenlerin göstermesi beklenen bir âlicenaplık olarak değerlendirilmiştir. Çünkü alışverişte asıl yükümlülük, her iki tarafın birbirine karşı adil davranmasıdır.

Gazzâlî’ye göre ticaretle uğraşan bir kimse, aşağıdaki hususlara dikkat ederek, adaletin üstündeki ihsan rütbesine yükselebilir: Fahiş kârdan kaçınmak, kârdan fedakârlık etmek, alacakların tahsilinde müsamahakâr davranmak, alacaklının gelmesini ve vadesinin dolmasını beklemeden, imkânı varsa onun ayağına gidip borcunu ödemek, pazarlıktan pişman olup cayana kolaylık göstermek ve son olarak fakirler için ayrı bir veresiye defteri tutarak, borçlarını ödeyemedikleri takdirde kendilerinden alacağını istememeye niyet etmek (Gazzâlî, 1988, II, 230-241’den akt. Kılıç, 2018: 436). Görüldüğü gibi ihsan kapsamındaki erdemlerden biri, müsamahakâr davranmak, diğeri ise hoşgörülü olmaktır. Buna göre iş ve hizmet üretiminin çeşitli basamaklarında kendimiz kusur edebileceğimiz gibi başkalarının da kusur edebileceğini düşünmeliyiz. Dolayısıyla iş etiğinin bir kuralı olarak karşımızdakine müsamahalı davranmak gerekir. Hz. Peygamber’in şu hadisi tam da bu hususa işaret etmektedir: “*Sattığında, satın aldığında ve hakkını talep ettiğinde müsamahakâr davranan kişiye Allah merhamet etsin*” (Buhari, 2008, 531’den akt. Kılıç, 2018: 436).

Sonuç

İslam literatüründe hem Allah'a hem de insana nispetle kullanılan ahlaki kavramlardan biri olan "ihsan", insanın Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları içeren geniş bir anlam çeşitliliğine sahiptir. Bu özelliğiyle onun; öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır, aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret, tokgözlülük ve cömertlik gibi ahlaki erdemlerle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak insana bahşedilen "ihsan" potansiyelinin de çeşitli faktörler tarafından harekete geçirilmesi gerekir. Bu hareket, öncelikle bireyin içsel motivasyonuna etki eden faktörlere bağlı olmakla birlikte, onun sosyal çevrede bireyle temas eden tüm sosyalleştirici unsurlar tarafından da desteklenmeye ihtiyacı vardır. Çünkü iyi insan olma potansiyelinin geliştirilmesinde sosyal çevre unsurları hayati derecede önemli roller icra eder. Genellikle aile, akrabalar, akran grupları, okul ve kitle iletişim araçlarından oluşan söz konusu çevresel unsurların ahlaki erdem ve duyarlılıklar içeren mesajlarının birey tarafından kabul edilebilmesi için, her şeyden önce birbirini destekleyen biçim ve içeriklerde üretilmeleri, geliştirilmeleri ve yaygınlaştırılmaları gerekir. Bununla birlikte, sadece biçim ve içerik örtüşmesi tek başına yeterli değildir, aynı zamanda bu mesajlar bireyin ahlak ve değerler dünyasındaki mevcut verilerle de uyumlu hale getirilmelidir. Günümüzde, özellikle kitle iletişim araçları tarafından üretilen mesajların, diğer sosyalleşme ajanlarıncı aktarılan ahlaki içeriklerle örtüşmediği ve büyük oranda çatıştığı görülmektedir. Bu durum aile, akrabalar ve okul çevresi tarafından bireye kazandırılması hedeflenen ahlaki içerikleri bozucu bir işleve aracılık etmektedir. Ayrıca çocukluktan itibaren bireyin ahlaki kişilik gelişimi bakımından son derece önemli olan iyilik potansiyelinin açığa çıkartılmasını ve geliştirilmesini geciktirici, hatta çoğu zaman engelleyici sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Buharî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Cu'fi (1401), *el-Câmiu's Sahîh*, İstanbul.
- Çağrı, M. (2001). İhsan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, s. 544-546, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2013). İhsan. *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, c. 1, s. 340, M. Selçuk, H. Albayrak vdğ. (ed.), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Çapcıoğlu, İ. (2015). İyilik/İyi İnsan Olma Potansiyelinin Geliştirilmesinde Sosyal Çevrenin Etkisi, s. 159-166, *İyilik: İnsanı İyilik Yaşatır*. Ankara: TDV Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (trsz), *Sünen*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Talik: K. Yûsuf Hût, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Karaman, H. (2018). İslam Ahlakında temel Erdemler, s. 185-199, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, 4. Baskı, (ed. M. S. Saruhan), Ankara: Grafiker Yayınları.

- Kılıç, C. (2018). İslam Ahlakı Açısından Modern Uygulamalı Etik, s. 387-444, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, 4. Baskı, (ed. M. S. Saruhan), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kuzgun, Y. (1972). Kendini Gerçekleştirme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10: 162-172.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (trsz), *Sahîhu Müslim*, Mukaddime, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (1986), *Sünen (el-Müctebâ)*, Tahkîk: Abdülfettah Ebû Ğudde, Halep: Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye.
- Özdemir, O.; Güzel Özdemir, P.; Kadak, M. T.; Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik Gelişimi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 4 (4): 566-589.
- Saruhan, M. S. (2012). İslâm Ahlâk Felsefesi: Tanım, Kaynaklar ve İçerik, s. 65-89, *İslam Ahlak Felsefesi*, (ed. M. S. Saruhan), Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Tatlı, B. (2005). Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1996), *el-Câmiu'l-Kebîr (Sünen)*, Tahkik, tahrîc ve talik: Beşşâr Avvâd Maruf, Birinci Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (2007). *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yüce, M. (2013). İnanç-Ahlak İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2): 111-148.